

Een historische reflectie
op een veranderende samenleving

DE ZEE VAN HET VERLEDEN

| OWL PRESS |

STIJN
VAN DE PERRE

Onder me vloeit de zee van het verleden, boven
me drijft de ether der toekomst, en ik sta daar tus-
schen-in als op een stip van werkelijkheid... Het
heden is het eenige, dat is, of dat ten minste schijnt
te zijn. De stip is; de stip, ten minste, schijnt; die
zee niet, en die lucht niet, want die zee is slechts
herinnering en die lucht slechts illusie

(Louis Couperus, *Extaze: Een boek van geluk*, 1892)

Voor Warre

Jouw golf zal ons blijvend raken

INLEIDING **13**

HOOFDSTUK 1. ZEE **19**

1	De zee als metafoor	21
2	Afbakenen van territoriale wateren	25
3	De kunst van het navigeren	31
4	Op een stip van werkelijkheid	33
5	De ether van de toekomst	38
	Besluit	42

HOOFDSTUK 2. SCHELLEN **45**

1	Historici als strandjutters	47
2	De Wunderkammer van het verleden	50
3	De beeldspraak van de puzzel	53
	Besluit	56

HOOFDSTUK 3. GOLVEN **59**

1	Over kiezels en luchtbelletjes	61
2	Getijden en golven	63
3	Orde in de chaos van de feiten	65
4	Statistiek: de kracht van het oog	68
5	Apofenie: zwarte katten brengen geen ongeluk	74
6	Condenssporen of luchtspiegelingen?	77
7	Periodisering: een bril om te kijken	81
8	Soorten golven	84
	Besluit	87

HOOFDSTUK 4. HISTORISCHE GOLVEN **91**

1	Democratiseringsgolven	93
1.1	De golven van Huntington	96
1.2	Een bijsturing van het golvenmodel	98
1.3	Het einde van de golven?	102
1.4	Een vloed aan golven	105
1.5	Een derde autocratiseringsgolf?	107
1.6	Democratie onder druk	110
1.7	Het begin van een golf	112
2	Feministische golven	114
3	Dekolonisatiegolven	119
4	Golven of hockey?	126
	Besluit	130

HOOFDSTUK 5. ECONOMISCHE EN TECHNOLOGISCHE GOLVEN **133**

1	Een monster van Loch Ness?	135
2	Een wetenschap van sociale keuzes	137
3	De golven van Kondratieff	139
4	K-golven	144
5	De context van K-golven	148
6	Een toepassing: economische golfbewegingen en kleding	150
7	Technologische golfbewegingen	155
7.1	De levenscyclus van een technologische revolutie	156
7.2	Golven van technologische ontwikkeling	158
8	Globaliseringsgolven	163
	Besluit	168

HOOFDSTUK 6. NOG EEN MONDJE MEER?

DEMOGRAFISCHE TRANSITIES 171

1	Overbevolking, zei u?	172
1.1	Een snelle 1,5 seconde	172
1.2	In rechte lijn	173
1.3	Laten we de passagiers (niet) overboord gooien	176
2	Zieners of onheilsprofeten?	179
2.1	Eerwaarde Malthus (eind 18e eeuw)	179
2.2	Neomalthusianisme (eind 19e eeuw)	181
2.3	Het wordt drummen (eind jaren 1960)	186
3	Een eerste demografische transitie	198
3.1	Het begrip	198
3.2	Bevolkingsontwikkeling in het Westen	199
3.3	De evolutie van de wereldbevolking	203
4	WOW? De toenemende levensverwachting	205
5	Evolutie van anticonceptie en gezinsplanning	210
5.1	Anticonceptie: methoden en middelen	211
5.2	Morele en/of wettelijke voorschriften	215
5.3	Gezinsplanning vanuit een internationaal perspectief	217
6	Een tweede demografische transitie?	220
6.1	Het begrip	220
6.2	De kenmerken	222
6.3	Louter een westers fenomeen?	227
6.4	Eenkindpolitiek: de oplossing?	230
7	Een andere wereld is in de maak	234

HOOFDSTUK 7. WEG EN WEER: MIGRATIE EN VLUCHTELINGEN 239

1	Woorden zijn niet vrijblijvend	240
2	Waarom migreren mensen?	242
2.1	Een complex samenspel van factoren	242
2.2	Een typologie van migraties	246
3	Krachtlijnen van migratiebewegingen	259
3.1	Evoluties in een nationale context	259
3.2	Evoluties in een internationale context	266

4	Onheil ontlopen: het onrustige lot van vluchtelingen	280
4.1	Als het noodlot toeslaat	280
4.2	Pionnen op het geopolitieke schaakbord	281
4.3	Er wordt aan de deur geklopt: asiel	285
4.4	Ervaringen met vluchtelingen in België	288
4.5	Al te vaak over het hoofd gezien: de interne ontheemden	291
5	Kaders voor migratie	293
5.1	Migranten en internationale organisaties	293
5.2	Vluchtelingen en internationale organisaties	295

HOOFDSTUK 8. IN HET SLOP? VERSTEDELIJKING 299

1	De stad: een controversieel begrip	302
2	Een wereld van steden	304
2.1	De stad verdringt het platteland	304
2.2	Na 1950 is het Globale Zuiden de motor van de urbanisatie	307
2.3	De opkomst van megacities	309
3	Een populariteitspoll onder grootsteden	312
4	Trekken en duwen: verklaringen voor urbanisatie	315
5	Verstedelijking als uitdaging voor de toekomst	319

HOOFDSTUK 9. BEWUSTZIJN IN BEWEGING: MILIEU EN DUURZAAMHEID 323

1	Een kwetsbare wereld (1960-1980)	324
1.1	Laat ons een bloem en wat gras dat nog groen is	324
1.2	De wereld moet nog een eeuwigheid mee	328
1.3	De milieubeweging krijgt vorm	337
2	Een bekommerde wereld (1980-1990)	344
2.1	Duurzaamheid in de lift	344
2.2	Nieuwe concepten maken hun opwachting	349

3	Een verontruste wereld (1990-)	356
3.1	Earth Summit in Rio (1992)	356
3.2	De temperatuur stijgt: klimaatconferenties	358
3.3	Voor wie het horen wil: <i>An Inconvenient Truth</i> (2006)	359
3.4	Doel en middelen: MDG's en SDG's	361
3.5	Duurzaamheid in een spanningsveld	363

HOOFDSTUK 10. EEN HAAT-LIEFDEVERHOUDING: TECHNOLOGIE

371

1	Reacties op technologische ontwikkelingen voor de Tweede Wereldoorlog	372
1.1	Een bedreiging voor de werkgelegenheid	373
1.2	Het gevaar van roet spuwende draken en kwaadaardige moordtuigen	375
1.3	Een schrikwekkend toekomstbeeld: dystopieën	376
1.4	De mensgeworden machine: robots	382
1.5	De cyclopen van het kapitalisme	387
1.6	Technologie ten dienste van de macht	392
2	Reacties op technologische ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog	396
2.1	In vuur en vlam: wapentechnologie	396
2.2	De opkomst van tegenculturen	404
2.3	De betovering van het beeldscherm	407
2.4	De onzichtbare vijand	416
2.5	De heropstanding van de <i>Luddites</i>	418
2.6	Van 'Nintendo warfare' tot technologische singulariteit	422
	Besluit	427

HOOFDSTUK 11. POLITIEK GEWELD EN TERRORISME

429

1	Van georganiseerd meningsverschil tot politiek geweld	430
2	Doorbreken van het staatsmonopolie op geweld	434
3	Golven van terrorisme	436
4	Terrorisme in historisch perspectief	439
4.1	De mouchards van de macht	439
4.2	Sociaal-revolutionaire arbeidersstrijd (1878-1920)	443
4.3	Antikoloniaal verzet	456
4.4	Wankele democratieën (1920-1945)	460
4.5	Bevrijdingsbewegingen (1945-1970)	464
4.6	Democratie onder vuur (1970-1991)	474
4.7	Terug naar de fundamenten (1991-)	484

EINDNOTEN

497

REFERENTIELIJST

501

REGISTER

529

INLEIDING

De zee oefent vaak een bijzondere aantrekkingskracht uit op mensen. Niet alleen op oceanografen of klimaatwetenschappers, maar ook op plastische kunstenaars of dichters. Niet alleen op dagjestoeristen of tweedeverblijvers, maar ook op vissers of duikers. Waar de een zich doorgaans verheugt op de rust en de regelmaat van het water, laat de ander zich bij gelegenheid verrassen door de kracht van het natuurgeweld. Waar de een genoeg neemt met het verzamelen van wat aanspoelt, gaat de ander actief op zoek naar wat het maritieme leven te bieden heeft.

Wat als we de zee als metafoor gebruiken? Een beeldspraak waarbij we de zee gelijkstellen aan het verleden. Vanaf het strand kijken we over het deinende schouwspel, de ene keer rustig kabbelend, een andere keer onrustig en dreigend. In de verte de gezichtseinder die geruisloos opgaat in de lucht. Een zee die uitnodigt haar te overschouwen, de strandlijn te volgen op zoek naar relictten die door de vloed worden prijsgegeven, met de voeten het water in te gaan, of het ruime sop te kiezen. Verkenningstochten die ons iets meer kunnen leren over dat verleden. Het strand staat dan voor het heden. Schelpen en wrakhout worden bronnen. Het onderzoek naar hun oorsprong, biotoop en betekenis een studie van het verleden. Het zilte nat verzinnebeeldt alles wat ons is voorafgegaan. Soms dichtbij, kortgeleden. Soms ver voorbij van wat we staande op het strand, kunnen waarnemen. Willen we daar meer over weten, moeten we een vaarttuig op. Om op verkenning te gaan. Een historisch onderzoek starten. Alleen, de oppervlakte wordt voortdurend beroerd door golven, aangevuurd door de weersomstandigheden en beheerst door onderwaterstromen. Geschiedenis schrijven vergt meer dan louter observeren en registreren.

Het verleden bestuderen blijkt dus niet zo eenvoudig. Wat op het strand terechtkomt, is slechts een echo van het verleden. Fragmentarisch, gevormd, niet altijd makkelijk te identificeren. Doorheen het boek stellen we een aantal 'schelpen' voor. Op zich niet meer dan eenvoudige voorwerpen, vondsten zo je wilt. Maar zij bieden een opstap of uitnodiging om een reis te beginnen. Ook zonder koudwatervrees vraagt een tocht op zee wel wat stuurmanskunst, niet alleen om je te oriënteren, maar ook om te vermijden dat de getijde- of zeestromen je ongewild wegvoeren en uit koers brengen. Dat en meer bespreken we in de eerste hoofdstukken.

We starten met een analyse van de zeemetafoor in hoofdstuk 1. In het volgende hoofdstuk staan we even stil bij het potentieel van 'schelpen' als bouwstenen voor geschiedschrijving. Hoofdstuk 3 behandelt dan weer de 'golven': de patronen die we (menen te) kunnen ontwaren in het exploreren van het verleden. Enerzijds lijkt dat een menselijke reflex en een manier om orde te brengen in de chaos. Anderzijds moeten we ons natuurlijk wel bezinnen over de consequenties van het aanwijzen van mechanismen of structuren. Maken we onszelf iets wijs? Welke ruimte laten zij voor het vrije handelen van individuen? Zijn we niet meer dan een speelbal van onze omgeving?

In het historisch onderzoek en taalgebruik wordt veelvuldig gebruikgemaakt van de golvenmetafoor. In hoofdstuk 4 stellen we er een aantal voor. Zowel de democratiseringsgolven van Samuel Huntington als de golven in het moderne feminisme hebben al enige tijd hun plaats verworven in het denken over maatschappelijke machtsverhoudingen. Hoewel ze heel wat kritiek uitlokken, liggen alternatieven niet zomaar voor de hand. Ook over de interpretatie van dekoloniseringsgolven is nog geenszins het laatste woord gezegd. Klimaatsceptici bedienen zich graag van klimaatschommelingen op lange termijn om de gevolgen van de klimaatverandering te minimaliseren en een doortastend beleid af te wijzen. Golven worden dan het bewijs van het eigen gelijk. Nog bekender zijn de economische golven die we in hoofdstuk 5 bespreken. Geïnspireerd door de Russische econometrist Nikolai Kondratieff zijn er gedreven voorstanders om in langetermijnevoluties opwaartse en neerwaartse bewegingen te zien. Joseph Schumpeter werkte dat concept verder uit met een centrale rol toebedeeld aan technologische innovaties. Die benadering laat niet alleen toe uitspraken te doen over eb en vloed in de economie, maar nodigt ook uit om na te denken over mogelijke verbanden met andere maatschappelijke veranderingen.

Dit handboek kende een voorganger. In 2020 stelden we *Zorgen voor morgen* voor, met eenzelfde ondertitel als dit werk. Het opzet toen was enigszins anders. Daar vertrokken we van toekomstverhalen. Of het nu ging over utopieën, dystopieën of (post)apocalyptische parabels, vaak vertelden zij meer over het toenmalige heden dan dat ze echt voorspellende waarde hadden. Dergelijke verhalen vertolkten de hoop en verwachtingen of de bekommernissen en angsten van de tijd van hun